

РОЗДІЛ I

Історія України

УДК 94(477.8):271.4«17»М.Вишневецький

Михайло Довбищенко

Князь Михайло-Сервацій Вишневецький та його підтримка Уніатської церкви в Луцько-Острозькій єпархії в 30–40-х рр. XVIII ст.

У статті висвітлено діяльність князя Михайла-Сервація Вишневецького, спрямовану на підтримку парафіяльних церков Луцько-Острозької уніатської єпархії в 1730–1744 рр. Досліджено заснування нових церков, надання економічних пілг духовенству, взаємодію князя з церковними громадами, тощо.

Ключові слова: Волинь, Уніатська церква, князь Михайло Вишневецький, парафіяльні церкви, парафіяльне духовенство, фундації.

Постановка наукової проблеми та її значення. Роль князівської родини Вишневецьких в історії України поки що всебічно не висвітлена в працях вітчизняних науковців. У центрі їхньої уваги зазвичай перебувають два представники цього визначного прізвища — Дмитро (Байда) та Ярема Вишневецькі, які відіграли важливу роль в історії України XVI — першій половині XVII ст. І хоча князі Вишневецькі аж до середини XVIII ст. посідали визначне місце в історії Речі Посполитої, українські вчені поки не виявляють до цих особистостей помітного інтересу. Уважається, що в цей період згадана князівська родина остаточно полонізувалася й була втрачена для українського народу. Ми, однак, переконані, що подібний підхід занадто спрощений, адже навіть за нових обставин князі Вишневецькі захищали інтереси української Церкви у своїх володіннях. До того ж контакти представників цієї родини з гетьманами Іваном Мазепою та Пилипом Орликом свідчать про їхній інтерес до козацтва не лише в середині XVI ст., але й у першій половині XVIII ст. Отже, роль цієї князівської фамілії в історії України потребує подальших усебічних досліджень. У запропонованій статті ми спробуємо висвітлити лише один з аспектів зазначеної теми, а саме діяльність князя Михайла Вишневецького, спрямовану на підтримку Уніатської церкви в його волинських маєтностях. Це — мета нашої наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Останній представник роду, князь Михайло-Сервацій Корибут Вишневецький (1680–1744 рр.), один із найбагатших магнатів тогочасної Речі Посполитої [5, с. 326], був, без сумніву, видатною особистістю свого періоду. Передусім, він відомий як людина, котра здійснила блискучу політичну й військову кар'єру в Литві. 1707 р. Михайло-Сервацій був польним гетьманом литовським, пізніше, 1730 р., він став командувачем (регіментарієм) Війська Литовського, із 1735 р. отримав булаву Великого Гетьмана Литовського, а в останні роки життя обіймав посаду канцлера Великого князівства Литовського. За свідченням кс. К. Несецького, опублікованим іще за життя князя Михайла Вишневецького, останній у часи Північної війни відзначився в боях із російською армією, але, зрештою, потрапив у полон. Звідти князеві допомогли здійснити втечу католицькі ченці [4, с. 553]. Як і решта магнатів того часу, князь Вишневецький активно підтримував католицьку церкву: його коштом зведено монастир кармелітів у Вишневі та єзуїтський костел у Кременці. Окрім того, Михайло-Сервацій зробив внесок у розвиток польської літератури. Відомий він, передусім, як перекладач твору французького єзуїта Ісаака Беррюе «Історія народу Божого», а також як автор прозових і поетичних творів [4, с. 553].

Можна не сумніватися, що князь Михайло-Сервацій усвідомлював своє українське походження, оскільки саме з минулим України була пов'язана його родинна традиція. Крім того, православні предки

князя започатковували колонізацію Лівобережжя, що сприяло економічному піднесенню краю та стрімкому збагаченню родини. Документ, відомий під назвою «Манускрипт Михайла-Сервація Вишневецького», із перерахунком маєтків на Лубенщині свідчить, що навіть у першій половині XVIII ст. останній представник цього роду пам'ятав про давні володіння на Задніпрянщині. І це попри те, що його предки безповоротно втратили згадані землі під час козацьких воєн [2, с. 46–47]. Лишається, однак, питання: чи князь сприймав власне походження лише як абстрактну легенду, чи все-таки насправді мав український складник у своєму духовному світі. Доступні нам документи не дають можливості всебічно висвітлити цю проблему. Утім, вони створюють уявлення про те, що князь Вишневецький виконував обов'язки патрона українських церков, а також про його ставлення до підданих – представників народу, із якого походила його родина.

Церкви у волинських маєтностях князя Вишневецького, їх матеріальна забезпеченість та економічні пільги парохів

У Центральному державному архіві Волинської області зберігається колекція презент і фундацій на парафіяльні церкви Луцько-Острозької єпархії часів владики Теодозія Рудницького (1740–1750 рр.) (1114 аркушів). Вони містять цінну інформацію про історію Уніатської церкви на Волині та роль волинської шляхти в духовному, економічному й адміністративному житті уніатських парафій зазначеного періоду. Серед іншого в колекції відклалася значна частка документів Михайла-Сервація Вишневецького щодо парафій у його маєтках (Кременецький повіт). Територіально ці володіння ділилися на дві групи та входили, відповідно, до Ожоховецького ключа й прив'язувалися до містечка Вишневець. Останню групу поселень князь відносив до територіальної одиниці, яку поважно іменував «князівством Вишневецьким». Загалом ідеться про 27 парафіяльних церков, внутрішнє життя яких у 1730–1744 рр. віддзеркалювалось у діловій документації князя. Згадані парафії розміщувалися у 28 маєтках: Білозерка, Бокожин, Борсуків, Бутинь, Великі Гнилиці, Вишневець Новий, Вишневець Старий, Вонзулів, Гнилички, Голодки, Горинка, Коцюженці, Кусківці, Кушлин, Лози, Лопушне, Москалівка, Ожохівці, Підгайчики, Полежинці, Свинне, Сенів, Собківці, Тудорів, Чернявка, Шибенне, Шушківці, Щоснов [3, арк. 24–25, 49, 75–76, 88–90, 100–102, 135–136, 136–139, 206–208, 273–274, 301–303, 318–319, 421–423, 426–427, 452–453, 526–527, 533–536, 546–548, 560–563, 564–565, 574–575, 617–618, 628–632, 902–903, 987–989].

Перш ніж розглядати матеріальне забезпечення парафіяльних церков у маєтках князя Михайла-Сервація, зазначимо, що відносини між уніатськими й православними парохами та їхніми патронами-католиками дуже неоднозначно висвітлено у вітчизняній історичній науці. Так, д-р о. Юрій Федорів у дослідженні організаційної структури Української церкви стверджує, що у XVIII ст. у низці єпархій, зокрема в Луцькій, церкви не були наділені достатніми маєтностями. Із цього приводу автор зазначає: «Їх обмежували дідичі пів-ланом, чверть-ланом поля, а часто церква не мала ніякого випосаження і священник жив тільки з доходів і пожертв своїх вірних» [6, с. 138]. Те, як віряни могли забезпечити парохів земельними угіддями, о. Юрій Федорів описує на сумному прикладі неназваного священника-жебрак, який отримав від них дарчий акт на володіння грунтом на вісім днів оранки в болотах і лозах. Співчутливі парафіяни, котрі ошчасливили священника заболоченими грунтами, при цьому зазначили: «Той грунт нам ні на що не придасться, хоч би ми кілька літ його вичищали. Ми віддаємо той грунт на вічні часи і будемо за нього панщину власними руками робити, бо видимо, що з нього не будемо мати жодного пожитку, віддаємо нашому пароху, бо він живе на жебрачому хлібі» [6, с. 128]. Як бачимо, за версією о. Юрія Федоріва, пани урізали земельні угіддя нещасному духовенству, а парафіяни, зі свого боку, намагалися переписати на церкву непотріб, якому не могли дати ради.

Проте окремі вітчизняні історики інакше оцінювали діяльність коляторів-католиків як патронів українських парафій. Так, В. Антонович визнавав, що польські шляхтичі надавали уніатським церквам значні фундації. У цьому контексті він згадував добродійність магната Салезія Потоцького, який у своїх маєтностях збудував близько ста парафіяльних церков і наділив їх багатими маєтностями [1, с. 140]. Очевидно, що об'єктивні висновки щодо проблеми можна отримати, лише розглядаючи ситуацію в окремих єпархіях у певний проміжок часу з урахуванням місцевих звичаїв. Тільки після цього можна буде зробити ширші узагальнення. Сподіваємося, що дослідження діяльності князя Михайла-Сервація Вишневецького як патрона уніатських церков Волині стане скромним внеском до розв'язання цієї наукової проблеми.

Отже, матеріальна забезпеченість уніатських парафій у володіннях князя Вишневецького найповніше розкривається в його фундаціях та презентаційних листах. Типовим документом, який засвідчує

розміри дотації на користь новозаснованих парафій, можна вважати фундацію церкви Св. Трійці в с. Голодки (Ожоховецький ключ Кременецького повіту) 1742 р. Згідно з нею, храм отримав плац на будинок для священика, тік, стодоли та город. Отже, виділено угіддя для підсобного господарства священика. Окрім того, на користь церкви надавалися землі для товарного господарства, зокрема поле в три руки по 12 днів оранки й сіножать на 15 косарів. Священикові також дозволено тричі на рік (на Різдво, Великдень і на свято Зішестя Святого Духа) варити пиво, курити горілку й ситити мед для власних потреб. Дідич також заявив, що звільняє настоятеля церкви від податків, серед яких згадано десятину зі збіжжя, податок на бджіл, усі податки на користь його, князя, скарбниці тощо. Окремо підкреслювалося звільнення священика від орендарської залежності [3, арк. 632].

Заява князя про звільнення від податків і повинностей пароха є для нас важливою, оскільки у вітчизняній науковій літературі поширена думка, за якою шляхта розглядала парафії під своїм патронатом як джерела прибутку. Причому саме податки й повинності священика вважались одним зі способів збагачення панів. Тож навіть сам факт фундаторської діяльності шляхтичів розцінювався, передусім, як спосіб збільшити їхні прибутки [6, с. 140–141]. Фундації та презенти князя Михайла-Сервація Вишневецького, у яких послідовно підтверджувалося звільнення парафіяльного духовенства від податків і повинностей, переконливо спростовують цю концепцію.

Соціальний склад парафіяльних священиків

У вітчизняній історичній літературі поширена версія про те, що у XVIII ст. сільські парафії на Правобережній Україні обсаджували переважно представники священицьких родин, які, за згодою пана, передавали церкву від батька до сина. При цьому визнавалося, що духовний стан не був замкнутий – представники інших станів могли стати священиками [6, с. 117, 119]. Документи з історії парафіяльних церков у володіннях князя Вишневецького дають змогу суттєво уточнити соціальне походження уніатських священиків. Отже, із 27 парафій, що перебували під патронатом князя Михайла-Сервація, лише сім перейшли в управління синові попереднього священика. При цьому в п'яти випадках парохі, покликаючись на свій похилий вік, іще за життя подбали про надання презенти сином, у двох випадках парафії надали поповичам після смерті батьків. Ще п'ять презент було надано священикам, котрі не мали родинних зв'язків із попередніми настоятелями. Отже, із 27 презент священикам та членам їхніх родин надали лише 12. Решту (15) презент роздано світським особам, які виявили бажання й здібності до пастирської роботи. Із них шість осіб належали до представників міщанства, один був, можливо, шляхтичем (Михайло Подровський) й у презенті іменувався як «чоловік вольний» [3, арк. 303]. Станову належність інших восьми кандидатів на парохів установити не вдалося.

Проблема соціального складу парафіяльного духовенства пов'язана з малодослідженим питанням про право селян звільнитися від панської залежності задля отримання духовного сану. Документи князя Михайла-Сервація Вишневецького дають цікавий матеріал для висвітлення цієї теми. Ми виявили три лібертації – документи, силою яких піддані звільнялися від залежності для отримання свячень. Так, 1741 р. князь Вишневецький у листі до Луцького уніатського єпископа Теодозія Рудницького повідомляв, що до нього звернувся Данило Ількевич – мешканець села Залісся, який попросив звільнити його від залежності для отримання сану священика. При цьому в листі зазначалося, що згадана особа має покликання й здібності до служіння Церкві. Із цього приводу князь заявив, що він «niepragnąc aby te jego talenta zakopane były, ale z nich quicumque nascentę abello większaco raz, a większa pomnażała się chwala boża, umysliłem go z poddanstwa przerzeczonego na wolność filiorum et servorum dei dimittere» [3, арк. 412]. Князь Вишневецький зазначив також, що звільнений підданий отримує право перейти на служіння до маєтку Криворудка, який перебуває у власності князя Сангушка — маршалка Великого князівства Литовського. У зв'язку з цим автор лібертації висловив прохання, щоб майбутній парох не забував у молитвах колишнього пана. У подібному стилі написано також дві інші лібертації, у яких князь Вишневецький відпускав підданих, котрі хотіли служити Церкві [3, арк. 501–502, 513]. Причому, якщо в першому випадку майбутній священик уже знав, на яку парафію переходить, то два інших кандидати на висвячення ще не мали визначених місць служіння.

Отже, на основі аналізу наведеного матеріалу можна зробити висновок, що в маєтках князя Михайла Вишневецького частка священиків, які отримували парафію за спадковим принципом, становила близько чверті від загальної кількості духовенства в його володіннях. Приблизно таку саму кількість церков передано пресвітерам, не пов'язаним родинними стосунками з попередніми настоятелями. Натомість близько половини презентаційних актів видавалося світським особам (переважно міщанам), здатним служити Церкві, але останні ще потребували висвячень.

Фундаторська діяльність князя Михайла Вишневецького

Уже згадувалося про забезпеченість парафій маєтностями у володіннях князя Вишневецького на підставі його презентаційних актів і фундацій. Тепер спробуємо розглянути мотивацію фундаторської діяльності князя та її форми. Отже, ми виявили документи про фундацію шести церков у маєтностях князя в Кременецькому повіті. Серед них у маєтках Білозерка, Бокожин і Тудорів (одна церква на два села), Голодки, Ожохівці, Полежинці, Чернявка [3, арк. 75–76, 301–303, 546–548, 617–618, 628–629, 987–989]. Окрім того, маємо документ про церкву «нової ерекції» в с. Свинне від 1741 р [3, арк. 426–427]. Хоча текст фундації виявити не вдалося, згадка, за якою церква є новозаснованою, дає підстави зробити висновок, що князь Михайло-Сервацій у волинських володіннях за 1730–1744 рр. фундував щонайменше сім храмів. Якщо взяти до уваги, що згадані церкви засновано в останні 14 років життя князя й у межах лише його волинських володінь, то ця кількість не видаватиметься малою. Окрім того, якщо подібна тенденція щодо фундування церков спостерігалася й в інших маєтностях князя Михайла-Сервація в Україні та Білорусі, то цілком можливо, що в його особі Уніатська церква мала видатного благодійника.

Мотивація князя до заснування церкви в усіх випадках прописувалася приблизно однаково. Так, у презенті до новозаснованого храму Св. Трійці в с. Голодки князь Михайло-Сервацій писав, що фундацію зробив, «...aby wiecznemi czasy trwała chwała boska et sine dote sua swiätnica biža niebyła, więc stosując się ad mentem juris canonici mianowicie synodu Zamoyskiego od Stolicy Apostł approvedanego...» [3, арк. 632]. У цьому разі важливими видаються не лише заява дідача, що він дбає про поширення «хвали Божої», а й посилання на постанови Замойського синоду від 1720 р. Остання обставина свідчить, що князь Вишневецький виявляв інтерес до внутрішнього життя Уніатської церкви й намагався сприяти впорядкуванню парафіяльного життя згідно з її настановами. Припускаємо, що побудова нових церков диктувалася не лише побожними намірами князя. Так, фундації на храми в Голодках та Ожохівцях містили інформацію про те, що церкви в цих маєтностях знищили турецькі війська «в давні часи» [3, арк. 628–629, 987]. Очевидно, ішлося про війни з Османською імперією другої половини XVII ст. Фундації нових храмів на місці зруйнованих можуть свідчити, що Волинь на початок 40-х рр. XVIII ст. до кінця не відновилася від давньої руїни, тому згадані церкви могли зводитись у контексті діяльності князя Вишневецького, спрямованої на відбудову спустошених маєтків.

Якщо йдеться про форму фундацій, то вони були одноосібними й спільними з іншими особами. У цьому контексті цікава фундація князя Вишневецького та його підданих, які проживали в с. Тудорів і Бокожин. Із контексту документа дізнаємося, що селяни власним коштом звели церкву на два села, а князь Михайло-Сервацій схвалив їхню ініціативу й долучився до фундації, наділивши новий храм земельними угіддями [3, арк. 301–302]. Зазначений випадок є цікавим, оскільки демонструє досвід станового партнерства між шляхтою й підданими в розбудові парафіяльної мережі на Волині в першій половині XVIII ст.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, наведений матеріал дає можливість зробити низку висновків як про характер діяльності князя Михайла-Сервація Вишневецького, так і про статус уніатських парафій у його володіннях. Передусім, звертаємо увагу, що поширений у вітчизняній науковій літературі погляд про принижений статус уніатського духовенства в маєтках католицької шляхти не підтверджується документами князя Вишневецького. Вони переконливо свідчать, що парафії в його володіннях були добре забезпечені земельними угіддями, а настоятелі церков звільнялися від податків та повинностей. Сумнівною є також поширена серед науковців думка про зневажливе ставлення шляхтичів-католиків до уніатського парафіяльного духовенства й вірних. Визнаючи існування станових проблем у Речі Посполитій, ми, проте, звертаємо увагу на факти партнерства між шляхтою та сільськими громадами, які виявилися на прикладі діяльності князя Михайла-Сервація. Серед них – звільнення від залежності підданих задля того, щоб вони отримали духовний сан, а також спільні з громадами фундації церков.

Насамкінець хотілося б звернути увагу на те, що презенти й фундації князя епізодично висвітлюють деякі особисті риси його характеру. Посилання на постанови Замойського синоду свідчать, що князю Михайлу-Сервацію не була байдужою доля Уніатської церкви й він намагався підтримати її у своїх володіннях. Символічна також ситуація, коли він як останній представник роду Вишневецьких незадовго до смерті, відпускаючи на свободу селянина, котрий хотів стати священником, просив його про молитву. Що насправді вклав у це прохання князь Михайло Сервацій – звичайне формулювання, прийняте в подібних випадках, чи усвідомлення зв'язку з тим народом, звідки походили його предки? Усе вищезазначене свідчить, що вказана проблема є перспективною в плані подальших досліджень.

Джерела та література

1. Антонович В. Нарис становища православної церкви на Україні від половини XVII до кінця XVIII ст. // Руська історична бібліотека. – Т. VIII. – Львів, 1900. – 154 с.
2. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський. – К : Наук. думка, 1995. – Т. VIII. – Ч. II. – 224 с.
3. Державний архів Волинської області, ф. 382 Луцька уніатська генеральна духовна консисторія, м. Луцьк Луцького повіту Волинської губернії, оп. 3, спр. 1, 1114 арк.
4. Niesiecki K. Korona polska. – Т. 4 / К. Niesiecki. – Lwów : W drukarni Collegium Lwowskiego Societatis Jesu, 1743. – 888 s.
5. Stecki Tadeusz Jerzy. Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym / Tadeusz Jerzy Stecki. – Serya 2. – Lwów : Z drukarni zakładu nar. im. Ossolińskich, 1871. – 473 s.
6. Федорів Ю. Організаційна структура Української Церкви / о. д-р Юрій Федорів. – Торонто, 1990. – 210 с.

Довбищенко Михайл. Князь Михаил-Серваций Вишневецкий и его поддержка Униатской церкви в Луцко-Острожской епархии в 30–40-х гг. XVIII в. В статье исследуется деятельность князя Михаила-Сервация Вишневецкого, направленная на поддержку униатских парафий Луцко-Острожской епархии в 1730–1744 гг. Рассмотрены вопросы, связанные с основанием новых церквей, предоставлением экономических льгот духовенству, взаимодействию князя и церковных общин и т. п. Сделан вывод о действенной поддержке князем Вишневецким униатских парафий, которые находились под его патронатом, путем защиты экономических интересов духовенства и содействия развитию религиозной жизни церковных общин. Подчеркивается, что вышеизложенный материал свидетельствует об ошибочности распространенного в научной литературе взгляда, согласно которому украинское духовенство и верующие в XVIII в. подвергались системной дискриминации со стороны польской шляхты.

Ключевые слова: Волинь, Униатская церковь, князь Михаил Вишневецкий, парафияльные церкви, парафияльное духовенство, фундации.

Dovbyshchenko Mykhailo. Prince Michael-Servatsiy Vyshnevetskii And His Support of the Uniate Church in Luck–Ostrog Eparchy in 1730–1740's. This article is dedicated to prince Mykhailo-Servatsii Vyshnevetskii and his support of the parochial churches in Lutsk-Ostroh Greek-Catholic diocese (1730–1744). The problems of new churches establishment, giving of economic privileges to the clergy, cooperation of prince with church communities and others like that are investigated in this work. The author of the article has made an conclusion, that Vyshnevetskii were active supporter of Uniate parishes which were under his protectorate, by providing economic interests of the parish clergy and promotion of religious life of religious communities. It was noted that the activities of Prince Michael Vyshnevetskii deny still existing in the national historical science idea according to which Ukrainian parish clergy and laics in the XVIII century were systemically discriminated by the Polish nobility.

Key words: Volyn, Uniate Church, Prince Michael Vyshnevetskii, parish church, parish clergy, foundation.

Стаття надійшла до редколегії
15.012.2014 р.

УДК 273.13(477)«1739/1763»:038

Юрій Стецик

**Настоятелі Добромилського василіанського монастиря Св. Онуфрія
(1739–1763 рр.): біографічний огляд**

На підставі персональних даних укладено біограми настоятелів. Подано їх загальну просопографічну характеристику за такими критеріями, як загальний вік, територіальне та соціальне походження, вступ до чернецтва, час перебування в чернецтві, складання чернечих обітів, проходження освітніх студій, переміщення по монастирях Святопокровської провінції для виконання монастирських і церковних обов'язків.

Ключові слова: ігумен, ієромонах, управа, профес, номінація.

Постановка наукової проблеми та її значення. В історії як західного, так і східного чернецтва протягом століть розвивалися різні погляди на роль настоятеля в монастирі. Іноді акцент ставили на